

SHAXS OG'ISHGAN XULQINING PSIXOLOGIK KORREKTSIYASI

T.G.Suleymanova

Andijon davlat universiteti Umumiy psixologiya kafedrasida dotsenti

Abdug'ofurova Mohinur Ulug'bek qizi

Ijtimoiy-iqtisodiyot fakulteti Pedagogika va psixologiya yo'nalishi

405-gurux talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada og'ishgan xulq atvoriga moyilligi bo'lgan shaxsning psixikasida ruxiy psixoanalitik mexanizmlarning o'rnini va ahamiyati ushbu nazariyaning amaliy tadbiri yoritilgan.

Kalit so'zlar: Psixika, psixologik korrektsiya, shaxs, psixodinamika, psixoanaliz, deviant, destruktiv

Bugungi kunda shaxs va uning og'ishgan xulq-atvorini o'rganish borasida ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borilmoqda jumladan uning kelib chiqishiga sabab bo'lgan psixologik mexanizmlar shaxsda Og'ishgan xulqning psixodinamik jihatlari. Shaxsning og'ishgan xulqining shunday maxsus xususiyatlarini ajratish maqsadga muvofiq, u bizga bu xulqni boshqa fenomenlardan farqlashda, shuningdek, aniq bir odamda uning mavjudligi hamda dinamikasini aniqlash zaruratida yordam bersin.

Shaxsning og'ishgan xulqi - bu umumqabul qilingan yoki rasman o'rnatilgan ijtimoiy me'yorlarga mos tushmaydigan axloq. Boshqacha aytganda, bu harakat mavjud qonunlar, qoidalar, ana'analar va ijtimoiy buyruqlarga mos tushmaydi. Deviant axloqni me'yordan og'ishgan axloq sifatida aniqlaganda shuni esda tutish kerakki, ijtimoiy me'yorlar o'zgaradi. Bu, o'z navbatida, og'ishgan xulqqa tarixan o'tkinchi xarakterni beradi. Shubhasiz, deviant axloq - bu har qanday me'yor emas, balki ushbu jamiyat uchun shu vaqtda bir muncha muxim bo'lgan ijtimoiy me'orning buzilishidir.

Bugungi kunda deviant xulq-atvor muammosi sotsiologiya, psixologiya, tibbiyot fani sohalarning tadqiqot obyektiga aylangan. Deviant xulq-atvor asosan ijtimoiy muhitda shakllanadi, ijtimoiy mulit normalari asosida tartibga solinadi. Muammoni o'rganishda alohida e'tibor qaratsak, asos me'yor (ijtimoiy me'yor) termini o'zini tashkil etadi. Me'yor xulq-atvorni tartibga soladi va ijtimoiy nazoratni amalga oshiradi. Bunda faqatgina fikr emas, iroda ham ifodalanadi. Irodaning individual ifodalanishidan farq qilib, me'yor tipik ijtimoiy aloqalarni ifodalaydi. Me'yor g'oyalar, ideallar kabi baholab, yo'naltirib qolmaydi, balki, buyruq, fannoyish ham beradi. Uning xarakterli xususiyati qat'iylik va keskinlik hisoblanadi. Ijtimoiy me'yor boshqa qadriyatlar kabi shaxs va umumiylikni baholash funksiyasini bajaradi. Ijtimoiy me'yor jamiyat boshqaruvining ajralmas qismi bo'lib, shaxs yoki ijtimoiy guruli xulq-atvorini muayyan ijtimoiy muhitga

moslashtiruvchi qoidalar majmuidir. Ijtimoiy me'yorning bir necha turlari mavjud bo'lib, huquqiy, axloqiy, diniy hamda urf-odatlariga oid me'yorlar shular jumlasidandir. Ijtimoiy me'yorning afzalligi shundaki, yoshligidanoq muayyan me'yorga moslashtirib borilgan shaxslar umumjamiyat tomonidan qabul qilingan tamoyillar doirasidan chetga chiqinaydi va boshqalardan ham shuni kutadi. Jamiyat taraqqiy etib borgan sari o'rnatilgan me'yorlar ham eskirib boradi va yangi me'yorlar o'rnatiladi. Yangi me'yorlarni o'rnatish jarayoni jamiyatda o'rnatilgan mavjud me'yorlar doirasini kengaytirish va o'rnatishdan iboratdir.

Psixologik korreksiya va diagnostika - pedagogik jarayonini takomillashtirish uchun xizmat qilishdir (o'quv jarayonining tashkiliy metodik tomonlaridan tashkari). O'quvchilarning og'zaki va yozma javoblarini, javoblardagi tipik xatolarni, ularning sabablarini, o'quv faoliyatidagi salbiy uzgarishlarni, o'quvchilarda o'quv, mehnat malaka va ko'nikmalarining rivojlanganlik darajasini, ta'lim olishga nisbatan moyilliklari korreksiya va diagnostika qilinadi va sotsiologiya, iqtisodiy sotsiologiya kabi soxalarda qullaniladigan metodikalar va ko'rsatkichlardan foydalanishni taqozo qiladi.

Shaxs va deviant axloq, uning namoyon bo'lishi boshqa odamlar tomonidan salbiy baholanadi, salbiy baho jamoatchilik muhokamasi yoki ijtimoiy sanksiya, shu jumladan, jinoiy jazo shakliga ega bo'lishi mumkin. Dastavval, sanksiyalar istalmagan axloqning oldini olish vazifasini bajaradi. Biroq boshqa tomondan ular shaxs stigmatizatsiyasi -unga tamg'a bosish kabi salbiy ko'rinishga olib keladi. Masalan, jazo muddatini o'tab, "me'yoriy" hayotga qaytgan odamning moslashuvdagi qiyinchiliklari yaxshi ma'lum. Insonning yangi hayot boshlashga intilishi ko'pincha atrofdagi odamlarning ishonmasligi va ularni rad etish natijasida barbod bo'ladi. Deviant (giyohvand, jinoyatchi, o'z joniga qasd qiluvchi va h.k.) tamg'asi sekin-asta deviant barobarlikni (o'z-o'zini his qilish) shakllantiradi. Shunday qilib, axmoqona shuhrat xavfli yakkalanishni kuchaytiradi, ijobiy o'zgarishlarga to'sqinlik qiladi va deviant axloqning takrorlanishini keltirib chiqaradi.

Og'ishgan xulqning xususiyatlari shaxsning o'zi yoki atrofdagilarga ahamiyatli tarzda hayot sifatini pasaytirgan holda real zarar keltirishi hisoblanadi. Bu mavjud tartibning noturg'unligi, ma'naviy va moddiy zarar keltirish, jismoniy zo'rlik va dard-alam yetkazish, sog'ligining yomonlashishi bo'lishi mumkin. Deviant axloq o'zining eng keyingi ko'rinishlarida hayot uchun bevosita xavf tug'diradi, masalan, suitsidal axloq, zo'ravonlik jinoyatlari, "og'ir" giyohvand moddalar iste'mol qilish. Zararning psixologik markeri o'sha odamning o'zi yoki uning atrofidagilarning aziyat chekishidir. Ushbu belgi shaklidan - destruktiv yoki autodestruktiv bo'lishidan qat'i nazar og'ishgan xulqning parchalovchi ekanini bildiradi. Bizning nazarimizda radikallik, kreativlik va orginallik kabi yaqin ijtimoiy ko'rinishlar og'ishgan xulq bo'la olmaydi va ushbu belgini qoniqtirmaydi. Garchi ular ham umumqabul qilingan

me`yorlardan cheklanib, aholining konservativ holatga mayli bo`lgan qismida g`ashlik uyg`otsa-da, bu fenomenlar jamiyat uchun xatardan ko`ra foydaliroqdir. Xullas, radikal moyil bo`lgan shaxslar jamiyatni tubdan yangilashni maqsad qiladilar, bu esa ularda istiqbolli o`zgarishlarga sabab bo`ladi.

Kreatorlar nostandartligi bilan farqlanib, tadqiqotchilar va ilk kashfiyotchilar sifatida chiqadilar. Marganallar ijtimoiy me`yorlarning chegaralarini kengaytirgan holda o`zlarini ko`pchilikka qarshi qo`yadilar. Sanab o`tilgan fenomenlar uyg`unlashishi mumkin. Masalan, ko`chada o`smirlar axloqi barcha uchta tendensiyani o`zida aks ettiradi. Pirsing, tatuirovka yoki hatto chandiq bilan tajriba o`tkazgan o`smirni, albatta, deviantlar guruhiga kiritish mumkin emas. Biroq heroin, psixotrop dori vositalarini iste`mol qiluvchi o`smir hayot uchun yuqori xatarli og`ishgan xulqni yaqqol namoyish qiladi. Shunday qilib, og`ishgan xulq o`z mohiyati bo`yicha destruktivdir.

Ko`rib chiqilayotgan axloqni muhim takrorlanuvchi (ko`p marotaba yoki uzoq muddatli) deb xarakterlash mumkim. Agar etti yoshli bola ota-onasidan so`ramay shirinliklar uchun uncha katta bo`lmagan mablag`ni olgan bo`lsa, kelgusida ijtimoiy tartibni buzmasa, ushbu axloqni og`ishgan sifatada ta`riflash odobdan bo`lmaydi. Aksincha, o`smir tomonidan sistemali tarzda anglangan holda pul o`g`irligi sodir etilsa - bu og`ishgan xulq shakllaridan biri hisoblanadi. Boshqa tarqalgan misol: hodisalar qatorida spirtli ichimlik iste`mol qilish to`liq yo`l qo`yilgan yoki hatto foydali deb tan olinadi. Ushbu qoida istisnoga ega. Masalan, hatto bir martalik suitsidal urinish jiddiy xavf tug`diradi va shaxsning og`ishgan xulqi sifatida baholanishi mumkin.

Axloqni og`ishgan deb kvaliffikatsiya qilish uchun u shaxsning umumiy yo`nalganligi bilan muvofiqlashishi zarur. Bunda axloq nostandart vaziyatlar oqibati (masalan, jarohatdan keyingi sindrom doirasidagi axloq), krizisli vaziyat oqibati (masalan, yaqin odamining o`limi tufayli birinchi oy davomidagi qayg`u reaksiyasi) yoki o`z-o`zini muhofazalash oqibati (masalan, hayot uchun real xavfning mavjudligida) bo`lmasligi lozim.

Og`ishgan xulqning xususiyatlaridan biri shundan iboratki, u tibbiy me`yorlar chegarasida ko`rib chiqshadi. U garchi patologik holat bilan uyg`unlashsa-da, psixik kasalliklar yoki patologik holat bilan tenglashtirilmasligi darkor. Psixik parokandalik holida psixik kasal odamning patologik axloqiga o`rin bor. Patologik axloq tibbiy me`yorlardan og`ishadi, birinchi darajasi tibbiy aralashuvni talab qiladi va psixiatriyada, masalan, psixik kasallarning deviant axloqi sifatida o`rganiladi. Patologik axloq kasallik holati ta`siri ostida shaxsning o`z harakatlarini anglash va nazorat qilish qobiliyati ahamiyatli tarzda pasayishini nazarda tutadi. Ayni damda muayyan sharoitlarda og`ishgan xulq patologik kasallikka o`tishi mumkin. Masalan, muhtoj bo`lib qolgan axloq tizimli kasallikka o`sib o`tishi mumkin - piyonistalik, giyohvandlik. Shunday qilib, og`ishgan xulqli shaxs "sog`liq - kasallik oldi -kasallik"

psixopatologik o'g'ishida istalgan joyni egallashi mumkin.

Og'ishgan xulqning xususiyatlaridan biri u ijtimoiy moslashganlikning turlicha ko'rinishlari bilan birga boradi. Ushbu axloq kasallik yoki o'limga olib kelishi shart emas, biroq u tabiiy sur'atda ijtimoiy moslashmaganlik holatani uyg'otadi yoki kuchaytiradi. Moslashmaganlik holati, o'z navbatida, shaxsning og'ishgan xulqining sababi bo'lishi mumkin.

Og'ishgan xulqning oxirgi belgisi sifatida uning ifodalangan individual va yoshga xos xususiyatlarining o'ziga xosligini ta'kidlash mumkin. Og'ishgan xulq dastavval, shaxsning jamiyatda tashqi mavjudligini aks ettiradi. U "ichki" jihatdan o'ta turli-tuman bo'lishi mumkin. Deviant axloqning bir xil turlari har xil odamlarda turli yoshda turlicha ko'zga tashlanadi. Odamlarning individual farqlanishi axloq sabablari, ko'rinish, dinamika shakllari, ifodalanganlik tezligi va darajasiga daxl qiladi. Masalan, deviatsiya shakli va uning ifodalanganlik darajasi shaxsning og'ishgan xulqini bir muncha yaqqol tavsiflash hisoblanadi. Ular to'la beozor ko'rinishdan shaxsning hayotiy faoliyatini total buzilishigacha o'zgartirishi mumkin.

Boshqa muhim individual xususiyat odamning og'ishgan xulqni qanday- o'zi uchun begona, istalmagan xulq sifatidami, vaqtinchalik qoniqtiruvchi yoki oddiy va maftunkor xulq sifatida qarashiga taalluqli. Shaxsning og'ishgan xulqqa munosabati (shaxsiy nuqtai nazari) ko'p holda uning taqdirini belgilaydi.

Deviant axloqning yosh va jinsiy farqlanishi garchi asosiy mavzularni ko'rib chiqishda inobatga olinsa-da, bizning ta'limotimiz predmeti hisoblanadi. Shuni ta'kidlash zarurki, "og'ishgan xulq" atamasini 5 yoshdan kichik bo'lmagan bolalarga nisbatan qo'llash mumkin emas. Asosan "og'ishgan xulq" atamasi qat'iy ma'noda esa 9 yoshdan keyin qo'llanishi mumkin. 5 yoshdan oldin bolaning ongida ijtimoiy me'yorlar haqidagi zaruriy tasavvurlar bo'lmaydi, o'z-o'zini nazorat qilish esa kattalar yordamida amalga oshiriladi. Faqat 9-10 yoshidagina bolada ijtimoiy me'yorlarga mustaqil rioya qilish qobiliyatining mavjudligi haqida gapirish mumkin. Agar 5 yoshdan kichik bo'lgan bolalarda axloqi yosh me'yoridan ahamiyatli tarzda og'ishsa, bunda uni yetilmaganlikning, asabiy reaksiya yoki psixik rivojlanish buzilishining bir ko'rinishi sifatida ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Barcha yuqorida aytilganlardan kelib chiqib, og'ishgan (deviant) xulqqa quyidagicha ta'rif berish mumkin - bu shaxsning bir muncha muhim ijtimoiy me'yorlardan og'uvchi, jamiyat yoki uning o'ziga real zarar yetkazuvchi, shuningdek, uning ijtimoiy moslashmaganligi bilan birga boruvchi turg'un axloqi.

Ushbu ta'rif deskriptiv (tasviriy) xarakterga ega va dastavval og'ishgan xulqi mavjud bo'lgan odamlar bilan amaliy ishlashga mo'ljallangan. Bu ta'rif aniq holatlarda og'ishgan xulqni tashxis qilish, professional ta'sirni loyihalash, shaxs axloqining dinamikasini va u bilan ishlash samaradorligini baholash kabi professional maqsadlarni amalga oshirishda yordam berishi mumkin. Bundan tashqari, u boshqa

axloqiy fenomenlarda deviant axloqni differensiyalash imkonini beradi.

Deviant axloqni ko'rib chiqayotib, biz yaqqol salbiy assotsiatsiyani uyg'otuvchi so'zni qo'llashga majburmiz: deviant, addikt, noijtimoiy va ijtimoiy xulqqa qarshi, tarbiyasi og'ir va boshqalar. Shu bilan birgalikda, aniq shaxs bilan ishlashda biz ongli ravishda kamsituvchi ohangli atamalardan foydalanishdan, shuningdek, tamg'a bosishdan tiyilmog'imiz kerak. Shuni esda tutish lozimki, birinchidan, axloqiy muammolar o'ta keng tarqalgan. Ikkinchidan, og'ishgan xulq chegaralarini aniqlash ko'pincha murakkab.

Psixokorreksiva, konsultativ psixologiya (maslahat berish) bilan uzviy bog'liq, u psixologiyaning mustaqil bo'limidir. Aynan, yakka tartibdagi ruhiy maslahatlar turli hayotiy, shaxsiy va boshqa shu turdagi muammolari bor insonlarga yordam beradi. Maxsus tashkil etilgan muloqot-suhbat davomida psixolog yordamida shaxs o'zidagi bor kuchlarni safarbar qila olishi mumkin. Aynan, shu qo'shimcha ruhiy kuch-quvvat va qobiliyat, insonning qiyin muammoli holatlardan chiqishga yordam beradi. Maslahat berish usullarini quyidagicha tuzish mumkin:

1. Hayotiy ko'nikmalar, treninglar"
2. Insonlarning o'zaro aloqalarining treningi;
3. Muammoni hal qilish va muhim qaror qabul qilish treningi;
4. Qobiliyatlarni yo'naltirish va rivojlantirish;
5. O'zining rivojlantirishga, o'z ustida ishlashga yordam.

Ijtimoiy korreksion psixologiya va psixodiagnostika- sotsiologiya, ijtimoiy psixologiya, pedagogikani o'z ichiga qamrab olgan bo'lib, o'quvchilar, pedagoglar, ota-onalar guruxlarini, o'quvchilarga ommaviy kommunikatsiya vositalarining (radio, televidenie, gazetalar va xokazo) ta'sirini, o'quvchilarning burch va xuquqlari, ular orasidagi munosabatlarni o'rganishga yo'naltirilgandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akopyan K.Z. Samoubiystvo: problema motivatsii.// Psixologicheskiy jurnal. 1996.-№6. 16-23bet.
2. Moxikov A.N. Suitsid: Xrestomatiya po suitsidologii. – Kiev 1996.208 –bet.
3. Xalilova N.I., Ataboeva N.B. Suitsidal xulq-atvor diagnostikasi va profilaktikasi. 6-10 bet.
- 4.D.Saliyeva. Maqola. “Bolalar va o'smirlar o'rtasida suitsidal xulq- atvorni kelib chiqish sabablari va ularni oldini olish”.
- 6.Jurayev X. “Shaxs og'ishgan xulqining psixologik mexanizmlari”, uzacademic.2021-yil
7. L.Olimov, A.Nazirov “Xulqi og'ishgan bolalar psixologiyasi” 2020-yil